

<https://doi.org/10.59546/18290744-2026.1-3-118>

ԱԼԻՍԱ ԱՄԻՐԻԽԱՆՅԱՆ

ՀՀ գլխավոր դատախազության կազմակերպական-վերահսկողական և իրավական ապահովման վարչության ավագ դատախազ, Երևանի պետական համալսարանի քրեական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

ALISA AMIRKHANYAN

*Senior Prosecutor at the Department of Organizational, Supervisory and Legal Support Affairs of the Prosecutor General's Office of the Republic of Armenia
Applicant at the Chair of Criminal Law of Yerevan State University*

АЛИСА АМИРХАНИЯН

*Старший прокурор Управления организационно-контрольного и правового обеспечения Генеральной прокуратуры Республики Армения,
соискатель кафедры уголовного права Ереванского государственного университета
<https://orcid.org/0009-0003-7169-9701>*

**ԱՊՕՐԻՆԻ ՀԱՐՍԱՑՄԱՆ ՀԱՆՑԱՆՔԻ ՍՈՒԲՅԵԿՏԸ՝
ԸՍՏ ՀՀ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁԻ**

**THE SUBJECT OF THE CRIME OF ILLICIT ENRICHMENT ACCORDING
TO THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF ARMENIA AND
INTERNATIONAL EXPERIENCE**

**СУБЪЕКТ ПРЕСТУПЛЕНИЯ НЕЗАКОННОГО ОБОГАЩЕНИЯ
ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ И
МЕЖДУНАРОДНОМУ ОПЫТУ**

Ներածություն

Հայաստանի Հանրապետությունում կոռուպցիայի կանխարգելումը և դրա դեմ պայքարը հոչակվել են որպես ռազմավարական նշանակություն ունեցող առաջնահերթություններ:

Նմանաբնույթ պայմաններում կարևորվում է կոռուպցիայի դեմ պայքարի միջազգայնորեն ընդունված նոր գործիքների ներդրումը և դրանց շարունակական կատարելագործումը՝ միտված կոռուպցիայի հակազդմանն ինչպես քաղաքացիաիրավական, վարչաիրավական, այնպես էլ քրեաիրավական հարթությունում:

Այս համատեքստում ավելի քան կարևորվում է ապօրինի հարստացման հանցակազմի հատկանիշների վերլուծությունը:

Ըստ այդմ՝ հոդվածում փորձ է արվել քննարկման առարկա դարձնել ապօրինի հարստաց-

ման սուբյեկտին՝ ըստ ներպետական օրենսդրության, ինչպես նաև միջազգային փորձի: Հոդվածում, ի թիվս այլնի, անդրադարձ է կատարվել խնդրո առարկային առնչվող «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի կարգավորումներին (ինչպես արարքի քրեականացման պահին գործող, այնպես էլ ներկայում գործող), 2019 թվականի ապրիլի 16-ին կայացրած ՍԴՈ-1453 որոշմամբ ձևակերպված իրավական դիրքորոշումներին, ապօրինի հարստացման սուբյեկտի սահմանման առումով ուղենիշային համարվող միջազգային-իրավական փաստաթղթերին, ինչպես նաև շուրջ երկու տասնյակ օտարերկրյա պետությունների ներպետական օրենսդրական կարգավորումներին:

Հիմնական հետազոտություն

Ապօրինի հարստացման հանցանքի սուբյեկտը՝ ըստ ՀՀ օրենսդրության և միջազգային փորձի

Քրեական իրավունքի գիտության մեջ համընդհանուր ճանաչում ստացած ամենաընդհանրական ձևակերպման համաձայն՝ հանցանքի սուբյեկտը հանցանք կատարած անձն է:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ *Քրեական պատասխանատվության ենթակա է մեղսունակ ֆիզիկական անձը, որի 16 տարին լրացած է եղել հանցանքը կատարելու պահին, ինչպես նաև իրավաբանական անձը:*

Հանցագործության սուբյեկտի հիշյալ սահմանումից կարելի է բխեցնել հանցագործության սուբյեկտի հիմնական հատկանիշները՝ մեղսունակությունը, ֆիզիկական անձ լինելը, ինչպես նաև քրեական պատասխանատվության ենթակա լինելու օրենքով նախատեսված տարիքին հասած լինելը: Ինչ վերաբերում է իրավաբանական անձին, ապա ՀՀ քրեական օրենսգրքում այն նախատեսված է ոչ թե որպես հանցագործության սուբյեկտ, այլ քրեական պատասխանատվության սուբյեկտ:

Բացի վերոնշյալ հիմնական հատկանիշներից, որոնք պարտադիր են հանցագործության սուբյեկտի համար, վերջինս կարող է օժտված լինել նաև հանցագործության հատուկ սուբյեկտին բնորոշ լրացուցիչ հատկանիշներով: Հատկանշական է, որ, ի տարբերություն 2003 թվականին ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքի, ՀՀ քրեական օրենսգրքը 20-րդ հոդվածում սահմանում է հանցագործության հատուկ սուբյեկտին և նախատեսում վերջինիս կողմից կատարված հանցանքի համար քրեական պատասխանատվության ենթարկելու առանձնահատկությունները:

Մասնավորապես՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 20-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝

Հանցագործության հատուկ սուբյեկտը հանցանք կատարած այն անձն է, որը, բացի ընդհանուր սուբյեկտի հատկանիշներից, օժտված է սույն օրենսգրքի Հատուկ մասով սահմանված լրացուցիչ հատկանիշներով, որոնք հիմք են տալիս նրան քրեական պատասխանատվության ենթարկելու սույն օրենսգրքի Հատուկ մասով նախատեսված համապատասխան հանցագործության համար:

Ապօրինի հարստացման հանցակազմի դիսպոզիցիայի վերլուծությունից ակնհայտ է, որ հանցագործության սուբյեկտը հատուկ է՝ **Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված՝ հայտարարագիր ներկայացնելու պարտականություն ունեցող անձը:** Սա նշանակում է, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 443-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության սուբյեկտը ձևակերպված է բլանկետային դիսպոզիցիայի միջոցով, և յուրաքանչյուր դեպքում իրավակիրառողը հիշյալ հանցակազմի սուբյեկտի առկայության կամ բացակայության հարցը լուծելիս պետք է ուսումնասիրի «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի համապատասխան դրույթները:

Հատկանշական է, որ ՀՀ Սահմանադրական դատարանը, քննության առարկա դարձնելով ՀՀ նախկին քրեական օրենսգրքի 310.1 (ապօրինի հարստանալը) և 314.3 (Հայտարարագրերում կեղծ տվյալ ներկայացնելը կամ հայտարարագրման ենթակա տվյալը թաքցնելը) հոդվածներով նախատեսված հանցագործությունների սուբյեկտին առնչվող որոշ հարցադրումներ, 2019 թվականի ապրիլի 16-ին կայացրած ՍԴՈ-1453 որոշմամբ իրավական դիրքորոշում է ձևավորել առ այն, որ «թե՛ Օրենսգրքի 310.1-րդ հոդվածի 1-ին, թե՛ 314.3-րդ հոդվածի 2-րդ մասերով նախատեսված հանցակազմերը նախատեսում են հատուկ սուբյեկտ՝ հայտարարագիր ներկայացնելու պարտականություն ունեցող կամ հայտարարատու պաշտոնատար անձ:

Այս հանցակազմերի մեկնաբանությունից հետևում է, որ վերջիններս ձևակերպված են բլանկետային դիսպոզիցիայով, այսինքն՝ այդ հանցակազմերի որոշ տարրեր, այդ թվում՝ սուբյեկտային կազմը, կարող են որոշվել դրանցում նշված՝ «Հանրային ծառայության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի համապատասխան դրույթների վերլուծության ու կոնկրետ՝ հայտարարագիր ներկայացնելու պարտականություն սահմանող դրույթին հղում կատարելու միջոցով, քանի որ Օրենսգրքը չի բացահայտում, թե՛ ո՞վ է հայտարարագիր ներկայացնող կամ հայտարարատու պաշտոնատար անձը, և ուղղակիորեն հղում է անում «Հանրային ծառայության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքին»:

Չնայած այն հանգամանքին, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 443-րդ հոդվածն ուղղակի հղում չի պարունակում «Հանրային ծառայության մասին» օրենքին, ինչպես նախկին օրենսգրքի 310.1 հոդվածում էր նախատեսվում, այդուհանդերձ, «ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված՝ հայտարարագիր ներկայացնելու պարտականություն ունեցող» ձևակերպումից ինքնին պարզ է, որ խոսքը հանրային ծառայության մասին օրենսդրությանը, մասնավորապես՝ «Հանրային ծառայության մասին» օրենքին է վերաբերում:

Այսպես՝ 2018 թվականի մարտի 23-ին ընդունված և նույն թվականի ապրիլի 9-ից գործող (որոշ բացառություններով) «Հանրային ծառայության մասին» օրենքի (այսուհետ՝ Օրենք) 34-րդ հոդվածի համաձայն՝ հայտարարագրման պարտականություն ունեցող անձինք են՝ **պետական պաշտոն զբաղեցնող անձինք, համայնքների ղեկավարների, նրանց տեղակալների, համայնքապետարանի աշխատակազմի քարտուղարների, 15 000 և ավելի բնակչություն ունեցող համայնքների ավագանու անդամների, Երևան համայնքի վարչական շրջանների ղեկավարների, նրանց տեղակալների պաշտոն զբաղեցնող անձինք, Երևանի քաղաքապետարանի աշխատակազմի քարտուղարի, Երևան համայնքի ավագանու անդամների, քաղաքացիական ծառայության ղեկավար պաշտոնների 1-ին և 2-րդ ենթախմբերի պաշտոն զբաղեցնող անձինք, արտաքին գործերի նախարարության գլխավոր քարտուղարը, զինվորական ծառայության բարձրագույն հրամանատարական և բարձրագույն սպայական պաշտոններ զբաղեցնող անձինք, հարկային, մաքսային ծառայությունների բարձրագույն և գլխավոր պաշտոններ զբաղեցնող անձինք, ոստիկանության, քրեակատարողական, պրոբացիայի և հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունների գլխավոր պաշտոն զբաղեցնող անձինք, Ազգային ժողովի աշխատակազմում պետական ծառայության և դատական կարգադրիչների ծառայության բարձրագույն պաշտոններ զբաղեցնող անձինք:**

Նույն հոդվածի 1.1 մասի համաձայն՝ օրենքի իմաստով՝ հայտարարատու պաշտոնատար անձինք են համարվում նաև **պետական և համայնքային ոչ առևտրային կազմակերպությունների, պետության կողմից հիմնադրված հիմնադրամների, 50 և ավելի տոկոս Հայաստանի Հանրապետության և համայնքի մասնակցությամբ առևտրային կազմակեր-**

պության գործադիր մարմնի ղեկավարները (կոլեգիալ գործադիր մարմնի անդամները), որոնք օրենսդրությամբ սահմանված հիմքերի առկայության դեպքում Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի պահանջով ներկայացնում են գույքի, եկամուտների, շահերի և ծախսերի իրավիճակային հայտարարագիր:

Հայտարարատու պաշտոնատար անձինք ներկայացնում են պաշտոնեական պարտականություններն ստանձնելու, դադարեցնելու, ինչպես նաև տարեկան հայտարարագրեր:

Հատկանշական է, որ ապօրինի հարստացման քրեականացման պահին գործող «Հանրային ծառայության մասին» 2011 թվականի մայիսի 26-ի ՀՕ-172-Ն օրենքի համեմատ՝ 2018 թվականին ընդունված «Հանրային ծառայության մասին» օրենքը նախատեսում է հայտարարագրման սուբյեկտների շատ ավելի լայն շրջանակ: Ընդ որում, այդ շրջանակը Օրենքի 34-րդ հոդվածում կատարված լրացումներով, անընդհատ ընդլայնվել է: Նման մոտեցումը գտնում ենք՝ համահունչ է կոռուպցիայի դեմ պայքարի ներկայիս առաջնահերթություններին, կոռուպցիայի դեմ պայքարի հարցերով զբաղվող միջազգային կազմակերպությունների մոտեցումներին¹, և վերացնում է նախկինում ստեղծված այն իրավիճակը, երբ կոռուպցիոն հավասար կամ առավել բարձր ռիսկայնություն ունեցող այս կամ այն պաշտոնատար անձը դուրս էր մնում գույքի և եկամուտների հայտարարագրման պարտականություն ունեցող սուբյեկտների շրջանակից:

Համեմատական վերլուծության ենթարկելով Օրենքի՝ հայտարարագրման պարտականություն ունեցող անձանց շրջանակը 2011 թվականին ընդունված «Հանրային ծառայության մասին» օրենքի հայտարարատու պաշտոնատար անձանց² հետ՝ պարզ է դառնում, որ ընդլայնվել է հայտարարագրման պարտականություն ունեցող պաշտոնատար անձանց ցանկը՝ դրանում, ի թիվս այլ սուբյեկտների, ընդգրկելով նաև հայեցողական պաշտոններ զբաղեցնող անձանց շատ ավելի լայն շրջանակ³: Այսպես՝ Օրենքի համաձայն՝ հայտարարագրման պարտականություն ունեն Հանրապետության նախագահի, Ազգային ժողովի նախագահի, վարչապետի, ռեֆերենտները, Սահմանադրական դատարանի նախագահի խորհրդականի և օգնականի, Սահմանադրական դատարանի մամուլի քարտուղարի, Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղարի խորհրդականի, մամուլի քարտուղարի, օգնականի, նախարարների, Ազգային ժողովի նախագահի տեղակալների, գլխավոր դատախազի, Կառավարությանը, վարչապետին ենթակա պետական մարմինների ղեկավարների, անկախ պետական մարմնի, ինքնավար պետական մարմնի նախագահների, մարզպետի խորհրդականի, օգնականի, գլխավոր դատախազի, նախարարի մամուլի քարտուղարի, նախարարությանը ենթակա պետական մարմնի, տեսչական մարմնի ղեկավարի օգնականի, Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի նախագահի մամուլի քարտուղարի պաշտոնները զբաղեցնող անձինք և այլն:

Օրենքում հայտարարագրման սուբյեկտների շրջանակի ընդլայնումը պայմանավորված էր նաև պետական կառավարման ձևի փոփոխությամբ: Այս հանգամանքով պայմանավորված՝ հայտարարագրման պարտականություն սահմանվեց, օրինակ՝ փոխվարչապետի, վերջինիս խորհրդականի, մամուլի քարտուղարի, օգնականի, ռեֆերենտի, արարողակարգի պատասխանատուի և այլ պաշտոններ զբաղեցնող անձանց համար:

¹ Տե՛ս այդ թվում՝ Կոռուպցիայի դեմ պետությունների խմբի (ԳՐԵԿՈ) գնահատման չորրորդ փուլի «Կոռուպցիայի կանխարգելումը պատգամավորների, դատավորների և դատախազների շրջանում» 8.12.2017 թվականի զեկույցը, էջեր 15-16, հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <https://rm.coe.int/fourth-evaluation-round-corruption-prevention-in-respect-of-members-of/1680775f12>:

² Տե՛ս 2011 թվականի օրենքի 5-րդ հոդվածի 15-րդ կետ և 32-րդ հոդված:

³ Տե՛ս Նոր օրենքի 8-րդ հոդվածի 3-րդ մաս:

Միևնույն ժամանակ, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ գույքի և եկամուտների հայտարարագրման համակարգը ՀՀ-ում գործել է նաև մինչև ապօրինի հարստացման քրեականազումը, իսկ ՀՀ Սահմանադրության 72-րդ հոդվածի համաձայն՝ **Ոչ ոք չի կարող դատապարտվել այնպիսի գործողության կամ անգործության համար, որը կատարման պահին հանցագործություն չի հանդիսացել**՝ հայտարարագրման պարտականություն ունեցող անձն ապօրինի հարստացման համար քրեական պատասխանատվության կարող է ենթարկվել միայն այն դեպքում, երբ վերջինիս օրինական եկամուտներն էականորեն գերազանցող ու ողջամտորեն չհիմնավորվող գույքի ավելացումը և (կամ) պարտավորությունների նվազումն ընդգրկող հաշվետու ժամանակահատվածը հաջորդում է ապօրինի հարստացումը քրեականազրած օրենքի ուժի մեջ մտնելու պահին:

Բացի հայտարարատու պաշտոնատար անձանցից՝ հայտարարագիր ներկայացնելու պարտականություն ունեն նաև հայտարարատու պաշտոնատար անձի ընտանիքի անդամները: Ընդ որում, Օրենքի քննարկվող հոդվածի համաձայն՝ «Հայտարարատու պաշտոնատար անձի ընտանիքի անդամները հայտարարատու պաշտոնատար անձի՝ պաշտոնական պարտականություններն ստանձնելու հայտարարագրում ներկայացնում են իրենց գույքի և եկամուտների, իսկ դադարեցնելու, ինչպես նաև տարեկան հայտարարագրերում՝ գույքի, եկամուտների և ծախսերի վերաբերյալ տվյալներ:

Հայտարարատու պաշտոնատար անձն իր հայտարարագրում լրացնում է նաև իր ընտանիքի անչափահաս անդամների, ինչպես նաև իր խնամակալության կամ հոգաբարձության տակ գտնվող անձի գույքի, եկամուտների և ծախսերի վերաբերյալ իրեն հայտնի տվյալները և պատասխանատու է դրանց իսկության համար:

Հայտարարատու պաշտոնատար անձի ընտանիքի չափահաս անդամները համարվում են հայտարարագիր ներկայացնելու պարտականություն ունեցող անձ և հայտարարատու պաշտոնատար անձի հայտարարագրում լրացնում են իրենց գույքի, եկամուտների և ծախսերի վերաբերյալ տվյալները, պատասխանատու են դրանց իսկության համար:

Հայտարարատու պաշտոնատար անձի ընտանիքի անդամներն (ընտանիքի կազմի մեջ մտնող անձինք) են նրա ամուսինը, անչափահաս զավակը (այդ թվում՝ որդեգրված), հայտարարատու պաշտոնատար անձի խնամակալության կամ հոգաբարձության տակ գտնվող անձը, հայտարարատու պաշտոնատար անձի հետ համատեղ բնակվող յուրաքանչյուր չափահաս անձ:

Օրենքի իմաստով՝ համատեղ բնակվող է համարվում պաշտոնն ստանձնելու կամ դադարեցնելու օրվան նախորդող կամ հայտարարագրման տարվա ընթացքում 183 և ավելի օր հայտարարատուի հետ բնակվող անձը:

Հայտարարատու պաշտոնատար անձի, նրա ընտանիքի անդամի, ինչպես նաև սույն հոդվածի 5.1-ին կետով սահմանված դեպքերում հայտարարագրերը սույն օրենքի և Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի կողմից սահմանված պահանջների, կարգի և ժամկետների պահպանմամբ Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովը չներկայացնելն առաջացնում է օրենքով նախատեսված պատասխանատվություն»:

Ինչպես բխում է օրենքի վերոնշյալ դրույթների բովանդակությունից, հայտարարագրման պարտականություն ունեցող պաշտոնատար անձի ընտանիքի անդամներն իրենց գույքի, եկամտի և ծախսերի վերաբերյալ առանձին հայտարարագիր ներկայացնելու պարտականություն չունեն, այլ **պաշտոնատար անձի հայտարարագրում լրացնում են իրենց գույքի, եկամուտների և ծախսերի վերաբերյալ տվյալները**: Միևնույն ժամանակ, ձևավորված իրավակիրառ պրակտիկան էականորեն տարբերվում է նշված նորմատիվ կարգավորումից. գործնա-

կանում ընտանիքի անդամները ներկայացնում են իրենց գույքի, եկամուտների և ծախսերի վերաբերյալ առանձին հայտարարագրեր: Մասնավորապես՝ նրանք հայտարարագիր ներկայացնելու պարտականության մասին առանձին ծանուցվում են հայտարարագրման էլեկտրոնային համակարգում գրանցված էլեկտրոնային փոստի միջոցով, հայտարարագիր լրացնելու համար համակարգ են մուտք գործում Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի տրամադրած անհատական մուտքանվան և գաղտնաբառի միջոցով, հայտարարագրման էլեկտրոնային համակարգի միջոցով լրացնում և հանձնում են միայն իրենց գույքի, եկամուտների և ծախսերի վերաբերյալ տվյալներ պարունակող հայտարարագիր: Նշված իրավիճակը ոչ միայն վկայում է նորմատիվ կարգավորման և իրավակիրառ պրակտիկայի միջև անհամապատասխանության մասին, այլև հանգեցնում է իրավական որոշակիության սկզբունքի խախտման, քանի որ հայտարարագրման պարտականություն ունեցող անձանց համար հստակ չէ իրենց պարտականությունների ծավալը և իրականացման ձևը:

Ներկայացված իրավիճակը գործնականում անխուսափելիորեն առաջացնում է խնդրահարույց իրավիճակներ, մասնավորապես՝ կապված Օրենքի 36-րդ հոդվածում նախատեսված՝ հայտարարագիր ներկայացնելու ժամկետների հետ: Այսպես՝ հիշյալ հոդվածում սահմանվում են **հայտարարատու պաշտոնատար անձի** կողմից հայտարարագրերի ներկայացման ժամկետները, իսկ հայտարարագրման պարտականություն ունեցող պաշտոնատար անձի ընտանիքի անդամների համար հայտարարագրերի ներկայացման ժամկետներ նախատեսված չեն, քանի որ Օրենքի 34-րդ հոդվածի 8-րդ մասի համաձայն՝ հայտարարագրման պարտականություն ունեցող պաշտոնատար անձի ընտանիքի անդամներն իրենց **գույքի, եկամուտների և ծախսերի վերաբերյալ տվյալները ներկայացնում են պաշտոնատար անձի հայտարարագրում**: Ստացվում է, որ գործնականում հայտարարագրման պարտականություն ունեցող պաշտոնատար անձի ընտանիքի անդամներն իրենց գույքի, եկամուտների և ծախսերի վերաբերյալ ներկայացնում են առանձին հայտարարագիր, սակայն հայտարարագրի ներկայացման ժամկետներ վերջիններիս համար օրենսդրորեն նախատեսված չէ, ինչն ավելի է խորացնում առկա իրավական անորոշությունը: Ընդ որում, նշված հարցի առնչությամբ դատական պրակտիկայում ևս առկա են տարբեր մոտեցումներ⁴:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ հիմնավորված է այն մոտեցումը, ըստ որի՝ պաշտոնատար անձի հայտարարագրման պարտականություն ունեցող ընտանիքի անդամների կողմից առանձին հայտարարագիր ներկայացնելու պահանջը հստակ ամրագրվի օրենքով: Նման կարգավորումը կվերացնի նորմատիվ և գործնական կարգավորումների միջև հակասությունը, կապահովի իրավական որոշակիությունը և կնպաստի հայտարարագրման ենթակա անձանց անձնական պատասխանատվության սկզբունքի իրականացմանը:

Ելնելով վերոգրյալից՝ առաջարկում ենք համապատասխան փոփոխություններ կատարել «Հանրային ծառայության մասին» օրենքում՝ նախատեսելով, որ պաշտոնատար անձի՝ հայտարարագրման պարտականություն ունեցող ընտանիքի անդամները Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողով են ներկայացնում իրենց գույքի, եկամուտների և ծախսերի վերաբերյալ առանձին հայտարարագրեր: Միաժամանակ, նշված կարգավորման արդյունավետ կիրառումն ապահովելու նպատակով անհրաժեշտ է համակողմանիորեն վերանայել հայտարարագրման ինստիտուտը կարգավորող հարակից նորմերը՝ ներառյալ հայտարարագրերի բովանդակությանը, ներկայացման կարգին և ժամկետներին

⁴ Տե՛ս ՀՀ վարչական դատարանի ՎԴ/4967/05/24 գործով 25.04.2024 թվականին, ՎԴ/4977/05/24 գործով 21.10.2024 թվականին, ՎԴ/11050/05/21 գործով 07.11.2024 թվականին կայացված վճիռներ:

վերաբերող դրույթները:

Ապօրինի հարստացման սուբյեկտի սահմանման համատեքստում հետաքրքրական է նաև պարզել, թե ՀՀ հարկային օրենսգրքի 156-րդ հոդվածով սահմանված՝ եկամտային հարկի տարեկան հաշվարկ (հայտարարագիր) ներկայացնելու պարտականություն ունեցող սուբյեկտները կարող են հանդիսանալ ապօրինի հարստացման հանցանքի սուբյեկտներ, թե՞ ոչ:

Այսպես՝ ՀՀ հարկային օրենսգրքի 156-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ 4. Ֆիզիկական անձինք (անչափահաս ֆիզիկական անձանց դեպքում՝ ծնողը կամ խնամակալը կամ հոգաբարձուն՝

1) մինչև յուրաքանչյուր հաշվետու ժամանակաշրջանին հաջորդող ամսվա 20-ը ներառյալ Օրենսգրքի 53-րդ հոդվածով սահմանված կարգով հարկային մարմին են ներկայացնում Օրենսգրքի 151-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված եկամուտների մասով եկամտային հարկի պարզեցված հաշվարկներ:

2) յուրաքանչյուր հաշվետու ժամանակաշրջանին հաջորդող հարկային տարվա մարտի 2-ից (մարտի 2-ը ոչ աշխատանքային օր լինելու դեպքում՝ հաջորդող աշխատանքային օրվանից) մինչև հուլիսի 1-ը ներառյալ Օրենսգրքի 53-րդ հոդվածով սահմանված կարգով հարկային մարմին են ներկայացնում Օրենսգրքի 151-րդ հոդվածի 3-րդ մասով սահմանված եկամուտների մասով եկամտային հարկի տարեկան հաշվարկներ (հայտարարագրեր), բացառությամբ սույն հոդվածի 4.1-ին մասով սահմանված դեպքերի:

Չնայած այն հանգամանքին, որ ՀՀ հարկային օրենսգրքի 156-րդ հոդվածով սահմանված եկամտային հարկի տարեկան հաշվարկը (հայտարարագիրը) նույնպես համարվում է ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված հայտարարագիր, իսկ այն ներկայացնելու պարտականություն ունեցող անձը՝ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված՝ հայտարարագիր ներկայացնելու պարտականություն ունեցող անձ, վերջինս գործող օրենսդրական կարգավորումների համատեքստում չի կարող համարվել ապօրինի հարստացման հանցանքի սուբյեկտ (եթե, իհարկե, օրենքի համաձայն՝ Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովին գույքի, եկամուտների և ծախսերի հայտարարագիր ներկայացնող չի համարվում)՝ հետևյալ հիմնավորումներով:

1. Ապօրինի հարստանալու հանցանքի քրեականացման նպատակը, ի սկզբանե, եղել է կոռուպցիայի դեմ պայքարը⁵: Թերևս սա հաշվի առնելով է օրենսդիրը, ինչպես նախկին քրեական օրենսգրքում, այնպես էլ գործող քրեական օրենսգրքում այն նախատեսել որպես հանրային ծառայության շահերի դեմ ուղղված հանցագործություն և ներառել ՀՀ քրեական օրենսգրքի թիվ 1 հավելվածով սահմանվող կոռուպցիոն հանցանքների ցանկում:

Ֆիզիկական անձանց եկամուտների հայտարարագրման համակարգի ներդրման նպատակն այլ է: Այսպես՝ համաձայն ֆիզիկական անձանց եկամուտների հայտարարագրման համակարգի ներդրման նպատակով ընդունված օրենսդրական փաթեթի հիմնավորման⁶՝ հայտարարագրման համակարգի ներդրման արդյունքում ակնկալվում է ունենալ անձնավորված հաշվառման համապարփակ համակարգ, որով հնարավոր կլինի առավել հեշտությամբ և ճշտության ավելի բարձր աստիճանով տեղորոշել ոլորտային քաղաքականությունների իրական շահառուներին՝ դրանով իսկ բարձրացնելով Կառավարության կողմից իրականացվող ոլորտային քաղաքականությունների հասցեականությունը, հետևաբար նաև՝ արդյունավե-

⁵ Տե՛ս «Քրեական օրենսգրքում լրացում կատարելու մասին» օրենքի նախագծի հիմնավորումը՝ հետևյալ համացանցային հղումով՝ <http://parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=8445&Reading=0>:

⁶ Տե՛ս հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <https://e-gov.am/sessions/archive/2022/11/17/>:

տությունը:

2. Տարբեր են նաև Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողով և Պետական եկամուտների կոմիտե ներկայացվող հայտարարագրերի բովանդակային պահանջները: Այսպես՝ օրենքով սահմանված անձանց շրջանակի կողմից Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողով է ներկայացվում գույքի, եկամուտների և ծախսերի հայտարարագիր, որը համահունչ է ապօրինի հարստանալու հանցանքի օբյեկտիվ կողմի դրսևորումներին, այնինչ Պետական եկամուտների կոմիտե է ներկայացվում բացառապես ֆիզիկական անձանց եկամուտների մասին հայտարարագիր, որով հնարավոր չէ ամբողջական և օբյեկտիվ պատկերացում կազմել անձի գույքային դրության մասին, հետևաբար նաև հնարավոր չէ պարզել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 443-րդ հոդվածի իմաստով ապօրինի հարստանալու հանգամանքը:

Հատկանշական է, որ ընդհանուր հայտարարագրման համակարգի ներդրման համատեքստում ապօրինի հարստանալու հանցանքի սուբյեկտի շրջանակը հստակեցնելու անհրաժեշտությամբ պայմանավորված՝ ՀՀ կառավարության 2025 թվականի հոկտեմբերի 16-ի որոշմամբ հավանության է արժանացել և Ազգային ժողովի քննարկմանն է ներկայացվել «ՀՀ քրեական օրենսգրքում փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը⁷ որով առաջարկվում է հստակեցնել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 443-րդ և 444-րդ հոդվածներով նախատեսված հանցանքների սուբյեկտները:

Այսպիսով՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 443-րդ հոդվածով նախատեսված հանցակազմի սուբյեկտ են հանդիսանում «Հանրային ծառայության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով սահմանված՝ Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողով հայտարարագիր ներկայացնելու պարտականություն ունեցող անձինք, որոնց մեջ ներառվում են ինչպես հայտարարատու պաշտոնատար անձինք, այնպես էլ հայտարարատու պաշտոնատար անձի ընտանիքի չափահաս անդամները, որոնց շրջանակը սպառիչ կերպով սահմանվում է օրենքում:

Ապօրինի հարստացման հանցագործության սուբյեկտի նման կամ նմանաբնույթ շրջանակ սահմանվում է նաև աշխարհի շատ այլ երկրների օրենսդրությամբ: Նման մոտեցումը, նախ և առաջ, բխում է միջազգային-իրավական փաստաթղթերում ապօրինի հարստացման սուբյեկտին տրված սահմանումից: Այսպես՝ ինչպես 2003 թվականի ՄԱԿ-ի Կոռուպցիայի դեմ պայքարի կոնվենցիայի 20-րդ հոդվածում, այնպես էլ 1996 թվականի Կոռուպցիայի դեմ միջամերիկյան կոնվենցիայի IX-րդ հոդվածում, որպես ապօրինի հաստացման սուբյեկտ՝ սահմանվում է պաշտոնատար անձը կամ պետական պաշտոնյան:

ՄԱԿ-ի Կոռուպցիայի դեմ պայքարի կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի ա) կետի համաձայն՝ «պաշտոնատար անձ» նշանակում է.

i) նշանակովի կամ ընտրովի ցանկացած անձ, որը մշտական կամ ժամանակավոր հիմունքներով, վարձատրությամբ կամ առանց աշխատանքի վարձատրության որևէ պաշտոն է զբաղեցնում Մասնակից պետության օրենսդիր, գործադիր, վարչական կամ դատական մարմնում՝ անկախ այդ անձի պաշտոնի մակարդակից.

ii) պետական գործառույթ իրականացնող ցանկացած այլ անձ, այդ թվում՝ պետական գերատեսչության կամ պետական ձեռնարկության համար, կամ որևէ հանրային ծառայություն մատուցող, ինչպես դա սահմանված է Մասնակից պետության ներքին օրենսդրությամբ, և ինչպես դա կիրառվում է այդ Մասնակից պետության իրավական կարգավորման համապա-

⁷ Տե՛ս հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <http://www.parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=15898&Reading=0>:

տասխան բնագավառում.

iii) որևէ այլ անձ, որը Մասնակից պետության ներքին օրենսդրությամբ սահմանվում է որպես «պաշտոնատար անձ»:

Ի տարբերություն վերոնշյալ կոնվենցիաների՝ 2003 թվականի Կոռուպցիայի կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին Աֆրիկյան միության կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածում ապօրինի հարստացման սուբյեկտ է համարվում «պաշտոնատար կամ ցանկացած այլ անձ»:

Չնայած այն հանգամանքին, որ հակակոռուպցիոն միջազգային-իրավական փաստաթղթերը սահմանում են այն նվազագույն չափանիշները, որոնք պետք է իրացվեն ներպետական օրենսդրությամբ և առավել խիստ չափանիշների նախատեսումը, այդ թվում՝ ապօրինի հարստացման սուբյեկտի սահմանման առումով, թողնում պետության իրավասությանը, ապօրինի հարստացման համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող մի շարք երկրների օրենսդրության վերլուծությունը թույլ է տալիս վկայել, որ հանցակազմի սուբյեկտը համընկնում է գույքի և եկամուտների հայտարարագրման պարտականություն ունեցող անձանց շրջանակի հետ ու հիմնականում ընդգրկում պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմիններում իշխանական լիազորություններ ունեցող պաշտոնատար անձանց կամ պետական մարմիններում, ձեռնարկություններում աշխատող հանրային ծառայողների հետ:

Այսպես՝ **Մոլդովայի քրեական օրենսգրքի**⁸ 330.2 հոդվածի համաձայն՝ «Պաշտոնատար կամ հանրային անձի կողմից անձամբ կամ երրորդ անձի միջոցով սեփականություն ունենալը, որի արժեքը էականորեն գերազանցում է իր եկամուտները և որի վերաբերյալ ապացույցների հիման վրա հաստատվել է, որ այն չէր կարող ձեռք բերվել օրինական ճանապարհով՝ պատժվում է տուգանքով՝ 6000–ից 8000 պայմանական միավորի չափով, կամ ազատազրկմամբ՝ 3–ից 7 տարի ժամկետով՝ երկու դեպքում էլ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ 10–ից 15 տարի ժամկետով»:

Մոլդովայի քրեական օրենսգրքի 330.2 հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ առավել խիստ պատասխանատվություն է նախատեսվում հոդվածի առաջին մասով նախատեսված արարքի համար, եթե այն կատարվել է պատասխանատու պետական պաշտոն զբաղեցնող անձի կողմից: Այս դեպքում որպես սանկցիա՝ նախատեսվում է տուգանքը՝ 8000–ից 10000 պայմանական միավորի չափով կամ ազատազրկումը՝ 7–ից 15 տարի ժամկետով՝ երկու դեպքում էլ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ 10–ից 15 տարի ժամկետով:

Թուրքիայում պաշտոնատար անձանց եկամուտների հայտարարագրման, վերջիններիս կողմից ձեռք բերված գույքի նկատմամբ վերահսկողության, որոշ պաշտոնական հանցագործությունների դեպքում պաշտոնյաների և վերջիններիս հանցակիցների նկատմամբ քրեական հետապնդմանն ու դատավարական կարգին առնչվող հարցերը կարգավորված են 1990 թվականին ընդունված «Սեփականության հայտարարագրման և կաշառակերության ու կոռուպցիայի դեմ պայքարի մասին» օրենքում⁹: Հիշյալ օրենքի 4-րդ, 13-րդ և 14-րդ հոդվածները քրեական պատասխանատվություն են նախատեսում ապօրինի հարստացման համար:

Քննարկվող օրենքի 2-րդ հոդվածում թվարկվում է այն անձանց շրջանակը, ովքեր պետք

⁸ Տե՛ս Մոլդովայի քրեական օրենսգրքը (18.04.2002 թվականի No. 985)՝ հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/64897/MDA-64897.pdf>

⁹ Տե՛ս Թուրքիայի «Սեփականության հայտարարագրման և կաշառակերության ու կոռուպցիայի դեմ պայքարի մասին» 04.05.1990 թվականի համար 20 508 օրենքը՝ հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ http://acrec.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/b_Turkey-Law-3628.pdf

է հայտարարագրեն իրենց սեփականությունը: Այս ցանկում ընդգրկված անձինք, Օրենքի 13-րդ հոդվածի համաձայն, ըստ էության, նույնանում են ապօրինի հարստացման սուբյեկտների հետ: Այսպես՝ Օրենքի 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ հայտարարագրման պարտականություն ունեն՝ պաշտոնատար անձինք, ովքեր բոլոր տեսակի ընտրությունների ընթացքում որոշակի պարտականություններ ունեն, Նախարարների խորհրդի անդամները, ովքեր նշանակվում են Խորհրդարանի կողմից, նոտարները, Թուրքիայի ավիացիոն ընկերության գլխավոր տնօրինության և կենտրոնական տեսչական խորհրդի անդամները, պետական ու համայնքային հիմնարկների և ձեռնարկությունների հանրային ծառայողները, քաղաքական կուսակցությունների ղեկավարները, ՋԼՄ-ների տնօրենները և այլն:

Օրենքի 4-րդ հոդվածի համաձայն՝ գույքը, որը օրենքի հիման վրա և հասարակական բարոյականության տեսանկյունից չի կարող ապացուցվել, որ վերոնշյալ շրջանակի անձանց կողմից ձեռք է բերվել օրինական եղանակով, ինչպես նաև ծախսերի ավելացումը, որոնք սոցիալական կյանքին համապատասխանության առումով չեն կարող համարժեք համարվել անձի եկամուտներին, համարվում են սեփականության անարդարացի ձեռքբերում՝ Օրենքի գործողության համատեքստում:

Օրենքի 13-րդ հոդվածի համաձայն՝ եթե առավել խիստ պատիժ նախատեսված չէ օրենքում, նրանք, ովքեր, անարդարացի ձևով ձեռք են բերել սեփականություն, ենթակա են պատժի՝ 3-ից 5 տարի ժամկետով ազատազրկման և տուգանքի՝ 5 միլիոնից 10 միլիոն լիրայի չափով: Նրանք, ովքեր մաքսանենգությամբ են զբաղվում կամ թաքցնում են ապօրինի եղանակով ձեռք բերված գույքը, ենթակա են նույն պատժին: Ընդ որում, Օրենքի 15-րդ հոդվածի համաձայն՝ Օրենքի 13-րդ հոդվածին համապատասխան՝ պատժի ենթարկված անձինք հեռացվում են հանրային ծառայությունից իրենց ողջ կյանքի ընթացքում:

Արգենտինայի քրեական օրենսգրքի¹⁰ 268/2 հոդվածի համաձայն՝ «Անձը, ով, համաձայն օրենքի պահանջի, չի կարողանա հիմնավորել իր կամ իր կողմից օգտագործվող՝ զգալի չափերի հասնող գույքային հարստացման ծագումը կամ հարստացումը, որը նպատակ ունի թաքցնել հայտարարատու անձի հարստացումը, որը ձեռք է բերվել պետական պաշտոն կամ պետական համակարգում աշխատանք ստանձնելուց հետո, ընդհուպ՝ պարտականությունները դադարեցնելուց հետո 2 տարվա ընթացքում, ենթակա է պատժի՝ 2-ից մինչև 6 տարի ժամկետով քրտնաջան աշխատանքների կամ ազատազրկման, հարստացման արժեքի 50-ից մինչև 100 տոկոսի չափով տուգանքով և զբաղեցրած պաշտոնից կամ աշխատանքից հեռացմամբ և ցմահ որակազրկմամբ: Հարստացում կհամարվի ոչ միայն, երբ անձի եկամուտները կաճեն գումարի և/կամ գույքի ավելացման եղանակով, այլ նաև, երբ անձի պարտքերը չեղյալ և/կամ պարտավորությունները մարված կհամարվեն»:

Ինչպես բխում է հոդվածի դիսպոզիցիայից, հանցակազմի սուբյեկտ են հանդիսանում պետական պաշտոն զբաղեցնող կամ զբաղեցրած անձինք, ինչպես նաև այն անձինք, ովքեր թեև պետական պաշտոն չեն զբաղեցնում (զբաղեցել), սակայն պետական համակարգի աշխատող են հանդիսանում (հանդիսացել):

Նմանաբնույթ մոտեցում է նախատեսված նաև **Սիենա Լեոնեի** Հակակոռուպցիոն ակտում¹¹, որտեղ ևս ապօրինի հարստացման սուբյեկտ են հանդիսանում ինչպես գործող, այնպես էլ նախկին պաշտոնատար անձինք:

¹⁰ Տե՛ս Արգենտինայի քրեական օրենսգրքը՝ հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <https://constitutions.ru/?p=5847>

¹¹ Տե՛ս On the take Criminalizing Illicit Enrichment to Fight Corruption, Lindy Muzila, Michelle Morales, Marianne Mathias, Tammar Berger, p. 12:

Պերուի քրեական օրենսգրքի 401-րդ հոդվածի համաձայն¹² «Յուրաքանչյուր պաշտոնատար անձ կամ հանրային ծառայող, ով իր գործառույթների իրականացման ընթացքում ապօրինի ավելացնում է իր ակտիվները օրինական վաստակից ավելի և չի կարողանում ողջամտորեն հիմնավորել վերոնշյալ ավելացումը, պետք է պատժվի ոչ պակաս քան 5, ոչ ավել քան 10 տարի ժամկետով ազատազրկմամբ և պաշտոն զբաղեցնելու մշտական արգելքով»:

Հանցակազմի սուբյեկտ են համարվում նաև այն անձինք, ովքեր պաշտոն են զբաղեցնում ոչ միայն պետական մարմիններում, այլև՝ պետությանը սեփականության իրավունքով պատկանող ձեռնարկություններում:

Պերուի Հանրապետությունում ապօրինի հարստացումը կհամարվի կատարված ծանրացուցիչ հանգամանքներում, եթե պետական պաշտոնատար անձը զբաղեցրել է բարձր պետական պաշտոններ պետական մարմիններում կամ պետությանը սեփականության իրավունքով պատկանող ձեռնարկություններում, կամ նրա նկատմամբ հարուցված է անվստահության (իմպիչմենթի) վարույթ: Այդ դեպքում սանկցիան ընդգրկում է ոչ պակաս քան 8, ոչ ավելի քան 18 տարի ժամկետով ազատազրկում և պաշտոն զբաղեցնելու մշտական արգելք¹³:

Չինաստանի քրեական օրենքի¹⁴ 395-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Երբ պետական պաշտոնյայի ունեցվածքը կամ ծախսերն ակնհայտորեն գերազանցում են նրա օրինական եկամուտները և երբ տարբերությունը հսկայական է, նրանք պետք է պարզաբանեն իրենց ունեցվածքի աղբյուրը: Եթե պետական պաշտոնյային չհաջողվի պարզաբանել իր եկամտի աղբյուրների օրինական լինելը, այն մասը, որը գերազանցում է վերջինիս օրինական եկամուտները, կհամարվի անօրինական ձեռքբերում և նա կդատապարվի 5 տարվա ժամկետը չգերազանցող ազատազրկման կամ կալանքի և ունեցվածքի տարբերությունը կրճատագրավի հոգուտ պետության»:

Ապօրինի հարստացման սուբյեկտի սահմանման առումով նմանատիպ մոտեցում է նախատեսված նաև **Հնդկաստանի** «Կոռուպցիայի կանխարգելման» ակտի 13-րդ կետում¹⁵, **Չիլիի** քրեական օրենսգրքի 241-րդ հոդվածում¹⁶, **Պանամայի** քրեական օրենսգրքի 345-րդ հոդվածում¹⁷, **Մալազիայի** «Կոռուպցիայի դեմ պայքարի մասին» օրենքի 32-րդ հոդվածում¹⁸:

Ապօրինի հարստացման հանցագործության փոքր-ինչ այլ սուբյեկտային կազմ է սահմանված **Մակեդոնիայի** քրեական օրենսգրքում¹⁹: Բացի պետական հիմնարկներում պաշտոններ զբաղեցնող անձանցից, հանցագործության սուբյեկտ է հանդիսանում նաև ցանկացած իրա-

¹² Տե՛ս Պերուի քրեական օրենսգրքը (1991 թվականի ապրիլի 3-ի թիվ 635)՝ հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ https://www.legal-atlas.net/sites/default/files/law/Peru_CriminalCode_1991.pdf

¹³ Տե՛ս «Ապօրինի հարստացման քրեականացման նպատակահարմարության վերաբերյալ վերլուծություն» Հայաստանի ՔԿՀ-ների հակակոռուպցիոն կոալիցիա՝ ի դեմս «Իրավաբանների հայկական ասոցիացիա» հասարակական կազմակերպության, 2016 թվական, Երևան, էջեր 35-36:

¹⁴ Տե՛ս Չինաստանի 1.07.1979 թվականի Քրեական օրենքը՝ հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ http://www.npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Law/2007-12/13/content_1384075.htm:

¹⁵ Տե՛ս Հնդկաստանի «Կոռուպցիայի կանխարգելման» ակտ, 1988՝ հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ https://www.indiacode.nic.in/bitstream/123456789/15302/1/pc_act_1988.pdf

¹⁶ Տե՛ս Չիլիի քրեական օրենսգրքը, 1994՝ հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/18826>

¹⁷ Տե՛ս Պանամայի քրեական օրենսգրքը (18.05.2007)՝ հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/7203>

¹⁸ Տե՛ս «Ապօրինի հարստացման քրեականացման նպատակահարմարության վերաբերյալ վերլուծություն» Հայաստանի ՔԿՀ-ների հակակոռուպցիոն կոալիցիա՝ ի դեմս «Իրավաբանների հայկական ասոցիացիա» հասարակական կազմակերպության, 2016 թվական, Երևան, էջեր 37 և 42:

¹⁹ Տե՛ս Մակեդոնիայի քրեական օրենսգրքը (1.11.1996)՝ հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <http://rai-see.org/wp-content/uploads/2015/08/Criminal-Code-en.pdf>

վաբանական անձի պաշտոնյան կամ պատասխանատու անձը: Այսպես՝ Մակեդոնիայի քրեական օրենսգրքի 359-ա հոդվածի 1-ին պարագրաֆի համաձայն՝ «Պետական ձեռնարկության, պետական կառույցի կամ այլ իրավաբանական անձի պաշտոնյան կամ պատասխանատու անձը, ով տնօրինում է պետական կապիտալը և, հակառակ ունեցվածքի կարգավիճակի կամ դրա փոփոխության մասին ծանուցելու իր իրավական պարտավորությանը, տրամադրում է սխալ կամ ոչ ամբողջական տեղեկատվություն իր կամ իր ընտանիքի անդամների ունեցվածքի մասին, որը զգալիորեն գերազանցում է նրա օրինական եկամուտը, պետք է դատապարտվի վեց ամսվանից մինչև հինգ տարվա ազատազրկման և վճարի տուգանք»:

Գայանայի Անաչառության հանձնաժողովի ակտի 41-րդ կետում ևս ապօրինի հարստացման սուբյեկտը սահմանվում է բավականին ընդհանրական՝ ապօրինի հարստացման սուբյեկտ է հանդիսանում «հանրային անձը»²⁰:

Որոշ երկրներում էլ, ապօրինի հարստացման սուբյեկտն ընդգրկում է ինչպես պաշտոնատար անձին, այնպես էլ վերջինիս ընտանիքի անդամներին: Այսպես՝ **Եգիպտոսում** և **Սալվադորում** քննարկվող հանցանքի սուբյեկտ են համարվում նաև պաշտոնատար անձի ամուսինն ու անչափահաս երեխաները, իսկ **Պարագվայի** օրենսդրությամբ՝ նաև առաջին և երկրորդ գծի արյունակցական կապի մեջ գտնվող հարազատները²¹: Ինչպես տեսանք վերևում, նման մոտեցում է ամրագրված նաև ՀՀ օրենսդրությամբ:

Ընդ որում, նման մոտեցումը համահունչ է ՄԱԿ-ի Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիային, որի 20-րդ հոդվածում, թեպետ ապօրինի հարստացման սուբյեկտ է սահմանվում պաշտոնատար անձը, այդուհանդերձ, Կոնվենցիայի 52-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Չխախտելով սույն Կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածը՝ յուրաքանչյուր Մասնակից պետություն պետք է ձեռնարկի այնպիսի միջոցներ, որոնք, իր ներքին օրենսդրությանը համապատասխան, կարող են պահանջվել այն բանի համար, որ ֆինանսական հիմնարկներից, որոնց վրա տարածվում է նրա իրավազորությունը, պահանջի ստուգել հաճախորդների ինքնությունը, խելամիտ միջոցներ ձեռնարկել այն միջոցների սեփականատեր բենեֆիցիարների ինքնությունը պարզելու համար, որոնք դեպոզիտային են մեծ ծավալի միջոցներով հաշիվներում, և իրականացնել վերահսկողության առավել խիստ միջոցներ այն հաշիվների նկատմամբ, որոնք փորձում են բացել, կամ որոնք վարվում են նշանակալից պետական լիազորություններով օժտված կամ նախկինում օժտված անձանց, նրանց ընտանիքների անդամների և նրանց հետ սերտորեն կապված գործընկերների կողմից կամ վերոթվարկյալ անձանցից որևէ մեկի անունից»:

Ապօրինի հարստացումը քրեականացրած որոշ երկրների օրենսդրությամբ էլ հիշյալ հանցագործության սուբյեկտ կարող է լինել յուրաքանչյուր ոք:

Այսպես՝ **Լիտվայի** քրեական օրենսգրքի²² 189.1 հոդվածի համաձայն՝ «Յուրաքանչյուր անձ, ով տիրապետում է ավելի քան 500 MSL ակտիվների, իմանալով կամ երբ նա կարող էր կամ պետք է իմանար, որ ակտիվները չեն կարող ձեռք բերվել օրինական եկամտով, պատժվում է տուգանքով կամ կալանքով կամ ազատազրկմամբ՝ մինչև 4 տարի ժամկետով»: Ընդ որում, հիշյալ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ իրավաբանական անձինք ևս համարվում են ապօրինի հարստացման սուբյեկտներ:

²⁰ Տե՛ս Գայանայի Անաչառության հանձնաժողովի ակտը՝ հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ http://www.oas.org/juridico/spanish/mesicic2_guy_integrity_comm_act.pdf

²¹ On the take Criminalizing Illicit Enrichment to Fight Corruption, Lindy Muzila, Michelle Morales, Marianne Mathias, Tammar Berger, p. 15:

²² Տե՛ս Լիտվայի քրեական օրենսգրքը (26.09.2000 VIII-1968)՝ հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a84fa232877611e5bca4ce385a9b7048?jfwid=q8i88110w>

Հետաքրքիր մոտեցում է ամրագրված **Կոլումբիայի** քրեական օրենսգրքում, որի 412-րդ հոդվածում քրեական պատասխանատվություն է նախատեսվում ապօրինի հարստացման համար՝ որպես կոռուպցիոն բնույթի հանցագործություն, իսկ 327-րդ հոդվածում մասնավոր անձանց կողմից ապօրինի հարստացման համար՝ որպես սեփականության և հասարակական կարգի դեմ ոտնձգող հանցագործություն: Վերջինը քրեական պատասխանատվություն է սահմանում անձի համար, ով անձամբ կամ երրորդ անձի միջոցով, իր անձնական կամ երրորդ անձի շահի համար, չհիմնավորված ձևով ավելացրել է իր ակտիվները, որը բխել է նրա այս կամ այն հանցավոր գործունեությունից²³:

Ուգանդայի, Պակիստանի և Ռուանդայի օրենսդրության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ապօրինի հարստացման մասին դրույթները կարող են կարող են կիրառվել «ցանկացած անձի» նկատմամբ: Այդ դրույթներն սահմանվում են կոռուպցիայի դեմ պայքարի մասին օրենքներում, այլ ոչ թե ավելի ընդհանուր քրեական օրենսգրքերում կամ հանցագործությունից ստացված եկամուտների մասին օրենքներում: Սա հարց է առաջացնում, թե արդյոք այս դրույթները կարող են կիրառվել կոռուպցիայի դեմ պայքարի համատեքստից դուրս²⁴:

Այսպիսով՝ ինչպես բխում է վերոգրյալից, ապօրինի հարստացման սուբյեկտի սահմանման առումով պետությունները, ղեկավարվելով հակակոռուպցիոն բնույթ ունեցող միջազգային-իրավական ակտերում առկա կարգավորումներով, ներպետական օրենսդրությանը համահունչ, իրենց իրավական մշակույթի, հասարակական պահանջունքների, կոռուպցիոն երևույթների տարածվածության և այլ հանգամանքների հաշվառմամբ, ապօրինի հարստացման սուբյեկտի տարբեր շրջանակներ են նախատեսել:

Եզրակացություն

Քննարկման առարկա դարձնելով ապօրինի հարստացման հանցանքի սուբյեկտին առնչվող հարցադրումները՝ կարող ենք եզրակացնել՝

➤ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 443-րդ հոդվածով նախատեսված հանցանքի սուբյեկտը հատուկ է՝ «Հանրային ծառայության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով սահմանված՝ Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողով հայտարարագիր ներկայացնելու պարտականություն ունեցող անձը, այդ թվում՝ ինչպես հայտարարատու պաշտոնատար անձը, այնպես էլ հայտարարատու պաշտոնատար անձի ընտանիքի չափահաս անդամները:

➤ Համեմատական վերլուծության ենթարկելով 2018 թվականին ընդունված «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքով սահմանվող հայտարարագրման պարտականություն ունեցող անձանց շրջանակը ապօրինի հարստացման քրեականացման պահին գործող՝ 2011 թվականին ընդունված «Հանրային ծառայության մասին» օրենքի հայտարարատու պաշտոնատար անձանց հետ՝ պարզ է դառնում, որ գործող օրենքում էականորեն ընդլայնվել է հայտարարագրման պարտականություն ունեցող պաշտոնատար անձանց շրջանակը:

➤ «Հանրային ծառայություն մասին» ՀՀ օրենքի 34-րդ հոդվածի 8-րդ մասում առկա դրույթը խնդրահարույց է և ենթակա է վերանայման՝ այն տրամաբանությամբ, որ պաշտոնատար անձի՝ հայտարարագրման պարտականություն ունեցող ընտանիքի անդամները Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողով ներկայացնեն իրենց գույքի, եկամուտների և ծախսերի վերաբերյալ առանձին հայտարարագրեր:

²³ Տե՛ս Կոլումբիայի քրեական օրենսգրքը՝ հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/WorkingGroups/ImplementationReviewGroup/ExecutiveSummaries/V1406898-1e.pdf>

²⁴ Տե՛ս Illicit enrichment; A guide to Laws targeting unexplained wealth; Andrew Dornbierer; 2021 Basel Institute on Governance, p. 49

➤ Չնայած այն հանգամանքին, որ ՀՀ հարկային օրենսգրքի 156-րդ հոդվածով սահմանված՝ եկամտային հարկի տարեկան հաշվարկը (հայտարարագիրը) նույնպես համարվում է ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված հայտարարագիր, իսկ այն ներկայացնելու պարտականություն ունեցող անձը՝ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված՝ հայտարարագիր ներկայացնելու պարտականություն ունեցող անձ, վերջինս գործող օրենսդրական կարգավորումների համատեքստում չի կարող համարվել ապօրինի հարստացման հանցանքի սուբյեկտ:

➤ Ապօրինի հարստացման համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող մի շարք երկրների օրենսդրության վերլուծությունը թույլ է տալիս վկայել, որ որոշ երկրներում հանցակազմի սուբյեկտը համընկնում է գույքի և եկամուտների հայտարարագրման պարտականություն ունեցող անձանց շրջանակի հետ ու հիմնականում ընդգրկում պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմիններում իշխանական լիազորություններ ունեցող պաշտոնատար անձանց կամ պետական մարմիններում, ձեռնարկություններում աշխատող հանրային ծառայողների հետ, իսկ որոշ երկրներում էլ նախատեսվում է սուբյեկտների շատ ավելի լայն շրջանակ՝ ընդգրկելով այդ թվում՝ նաև ֆիզիկական անձանց:

Ամփոփագիր: Հայաստանի Հանրապետությունում կոռուպցիայի կանխարգելումը և դրա դեմ պայքարը հոշակվել են որպես ռազմավարական նշանակություն ունեցող առաջնահերթություններ:

Նման պայմաններում կարևորվում է կոռուպցիայի դեմ պայքարի միջազգայնորեն ընդունված նոր գործիքների ներդրումը և դրանց շարունակական կատարելագործումը՝ միտված կոռուպցիայի հակազդմանն ինչպես քաղաքացիաիրավական, վարչաիրավական, այնպես էլ քրեաիրավական հարթությունում:

Այս համատեքստում ավելի քան կարևորվում է ապօրինի հարստացման հանցակազմի հատկանիշների վերլուծությունը:

Ըստ այդմ, հոդվածում փորձ է արվել քննարկման առարկա դարձնել ապօրինի հարստացման սուբյեկտին՝ ըստ ներպետական օրենսդրության, ինչպես նաև միջազգային փորձի: Հոդվածում, ի թիվս այլնի, անդրադարձ է կատարվել խնդրո առարկային առնչվող «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի կարգավորումներին (ինչպես արարքի քրեականացման պահին գործող, այնպես էլ ներկայումս գործող), 2019 թվականի ապրիլի 16-ին կայացրած ՍԴՌ-1453 որոշմամբ ձևակերպված իրավական դիրքորոշումներին, ապօրինի հարստացման սուբյեկտի սահմանման առումով ուղենիշային համարվող միջազգային-իրավական փաստաթղթերին, ինչպես նաև շուրջ երկու տասնյակ օտարերկրյա պետությունների ներպետական օրենսդրական կարգավորումներին՝ ներկայացնելով համապատասխան եզրահանգումներ:

Annotation. The prevention of corruption and the fight against it have been declared as priorities of strategic importance in the Republic of Armenia.

In such circumstances, it is important to introduce new internationally accepted tools for fighting corruption and their continuous improvement, aimed at combating corruption both in the civil, administrative and criminal spheres.

In this context, the analysis of the characteristics of the crime of illicit enrichment becomes more important.

Accordingly, in the article, an attempt was made to address the subject of illicit enrichment, according to domestic legislation, as well as international experience. The article, among other things, refers to the relevant provisions of the RA Law “On Public Service” (both in force at the time of the criminalization of the article and currently in force), the legal positions formulated by the relevant decision of the Constitutional Court of the Republic of Armenia, international legal documents considered as guidelines in terms of defining the subject of illicit enrichment, as well as domestic legislative regulations of about two dozen foreign countries and presenting relevant conclusions.

Аннотация. Предупреждение и борьба с коррупцией объявлены в Республике Армения приоритетами стратегического значения. В этих условиях особую значимость приобретает внедрение международно признанных антикоррупционных инструментов и их последовательное совершенствование, направленное на противодействие коррупции в гражданско-правовой, административно-правовой и уголовно-правовой сферах.

В данном контексте особого внимания заслуживает анализ элементов состава преступления незаконного обогащения. В статье предпринята попытка комплексного исследования субъекта незаконного обогащения с учётом норм национального законодательства и международного опыта. В частности, анализируются положения Закона РА «О публичной службе» (как действовавшие на момент криминализации соответствующего деяния, так и действующие в настоящее время), правовые позиции, сформулированные в постановлении ПКС-1453 от 16 апреля 2019 г., а также положения международно-правовых актов и национального законодательства ряда иностранных государств, имеющих существенное значение для определения субъекта преступления незаконного обогащения. На основе проведенного анализа формулируются соответствующие выводы.

Բանալի բառեր - *ապօրինի հարստացման սուբյեկտ, կոռուպցիայի դեմ պայքար, գույքի, եկամուտների և ծախսերի հայտարարագրում, հայտարարարու պաշտոնատար անձ, «Հանրային ծառայության մասին» օրենք:*

Keywords - *illegal enrichment; fight against corruption; declaration of property, income and expenses; declarant official; Law “On Public Service”.*

Ключевые слова: *субъект незаконного обогащения, борьба с коррупцией, декларирование имущества, доходов и расходов, должностное лицо, представляющее декларацию, Закон Республики Армения «О публичной службе».*

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. ՀՀ քրեական օրենսգիրք (05.05.2021 թվականի ՀՕ-199-Ն). (Criminal Code of the Republic of Armenia (05.05.2021 No. 199-N))
2. «Հանրային ծառայության մասին» 26.05.2011 թվականի ՀՕ-172-Ն օրենք. (“Law on Public Service” (26.05.2011 No. 172-N))
3. «Հանրային ծառայության մասին» 23.03.2018 թվականի ՀՕ-206-Ն օրենք. (“Law on Public Service” (23.03.2018 No. 206-N))
4. Մոլդովայի քրեական օրենսգիրքը (18.04.2002 թվականի No. 985)՝ հասանելի է հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/64897/MDA-64897.pdf> (վերջին մուտքի ամսաթիվ՝ 06.05.2025). (Criminal Code of the Republic of Moldova (18.04.2002 No. 985))
5. Թուրքիայի «Սեփականության հայտարարագրման և կաշառակերության ու կոռուպցիայի դեմ պայքարի մասին» 04.05.1990 թվականի համար 20 508 օրենքը, որը հասանելի է հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ http://acrec.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/b_Turkey-Law-3628.pdf (վերջին մուտքի ամսաթիվ՝ 06.05.2025). (“Law on Declaration of Assets and Combating Bribery and Corruption” (04.05.1990 No. 20 508))
6. Արգենտինայի քրեական օրենսգիրք, որը հասանելի է հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <https://constitutions.ru/?p=5847> (վերջին մուտքի ամսաթիվ՝ 06.05.2025). (Criminal code of Argentina)
7. Պերուի քրեական օրենսգիրքը (3.04.1991 թվականի թիվ 635), որը հասանելի է հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <https://constitutions.ru/?p=5847>

ցային հղմամբ՝ https://www.legal-atlas.net/sites/default/files/law/Peru_CriminalCode_1991.pdf (վերջին մուտքի ամսաթիվ՝ 06.05.2025).

(Penal Code of Peru (3.04.1991 No. 635))

8. Չինաստանի 1.07.1979 թվականի Քրեական օրենք, որը հասանելի է հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ http://www.npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Law/2007-12/13/content_1384075.htm (վերջին մուտքի ամսաթիվ՝ 06.05.2025).

(Criminal Law of the People's Republic of China (1.07.1979))

9. Հնդկաստանի «Կոռուպցիայի կանխարգելման» ակտ, 1988, որը հասանելի է հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ https://www.indiacode.nic.in/bitstream/123456789/15302/1/pc_act,_1988.pdf (վերջին մուտքի ամսաթիվ՝ 06.05.2025).

(The Prevention of Corruption Act of India (1988))

10. Չիլիի քրեական օրենսգրք, 1994, որը հասանելի է հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/18826> (վերջին մուտքի ամսաթիվ՝ 06.05.2025).

(Criminal Code of Chile (1994))

11. Պանամայի քրեական օրենսգրքը (18.05.2007), որը հասանելի է հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/7203> (վերջին մուտքի ամսաթիվ՝ 06.05.2025).

(Criminal Code of the Republic of Panama 18.05.2007))

12. Մակեդոնիայի քրեական օրենսգրքը (1.11.1996), որը հասանելի է հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <http://rai-see.org/wp-content/uploads/2015/08/Criminal-Code-en.pdf> (վերջին մուտքի ամսաթիվ՝ 06.05.2025).

(Criminal Code of the former Yugoslav Republic of Macedonia (1.11.1996))

13. Գայանայի Անշահողության հանձնաժողովի ակտը, որը հասանելի է հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ http://www.oas.org/juridico/spanish/mesicic2_guy_integrity_comm_act.pdf (վերջին մուտքի ամսաթիվ՝ 06.05.2025).

(Integrity Commission Act of Guyana)

14. Լիտվայի քրեական օրենսգրք (26.09.2000 VIII-1968), որը հասանելի է հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a84fa232877611e5bca4ce385a9b7048?fwid=q8i88110w> (վերջին մուտքի ամսաթիվ՝ 06.05.2025).

(Criminal Code of the Republic of Lithuania (26.09.2000 VIII-1968))

15. Կոլումբիայի քրեական օրենսգրք, որը հասանելի է հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/WorkingGroups/ImplementationReviewGroup/ExecutiveSummaries/V1406898-1e.pdf> (վերջին մուտքի ամսաթիվ՝ 06.05.2025).

(Criminal Code of Colombia)

16. ՀՀ վարչական դատարանի ՎԴ/4967/05/24 գործով 25.04.2024 թվականին կայացված վճիռ.

17. ՀՀ վարչական դատարանի ՎԴ/4977/05/24 գործով 21.10.2024 թվականին կայացված վճիռ.

18. ՀՀ վարչական դատարանի ՎԴ/11050/05/21 գործով 07.11.2024 թվականին կայացված վճիռ.

19. «Ապօրինի հարստացման քրեականացման նպատակահարմարության վերաբերյալ վերլուծություն» Հայաստանի ՔԿՀ-ների հակակոռուպցիոն կոալիցիա՝ ի դեմս «Իրավաբանների հայկական ասոցիացիա» հասարակական կազմակերպության, 2016 թվական, Երևան.

(“Analysis regarding the advisability of criminalization of illicit enrichment” Armenian Lawyers Association, 2016, Yerevan)

20. Կոռուպցիայի դեմ պետությունների խմբի (ԳՐԵԿՈ) գնահատման չորրորդ փուլի «Կոռուպցիայի կանխարգելումը պատգամավորների, դատավորների և դատախազների շրջանում» 8.12.2017 թվականի զեկույց, որը հասանելի է հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <https://rm.coe.int/fourth-evaluation-round-corruption-prevention-in-respect-of-members-of/1680775f12>. (վերջին մուտքի ամսաթիվ՝ 06.05.2025).

(Fourth Evaluation Report of Group of States against Corruption on “Corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors”, 8.12.2017)

21. On the take Criminalizing Illicit Enrichment to Fight Corruption, Lindy Muzila, Michelle Morales, Marianne Mathias, Tammar Berger.

22. Illicit enrichment; A guide to Laws targeting unexplained wealth; Andrew Dornbierer; 2021 Basel Institute on Governance.

Ամիրխանյան Ա. - ՀՀ գլխավոր դատախազության կազմակերպական-վերահսկողական և իրավական ապահովման վարչության ավագ դատախազ, Երևանի պետական համալսարանի քրեական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ, էլիասցե՝ Amirkhanyan.alisa@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրություն 19.10.2025 թ., տրվել է գրախոսության 19.10.2025 թ., երաշխավորվել է ՀՀ գլխավոր դատախազության կազմակերպական-վերահսկողական և իրավական ապահովման վարչության պետ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու Մ. Մկրտչյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 08.04.2026 թ.: